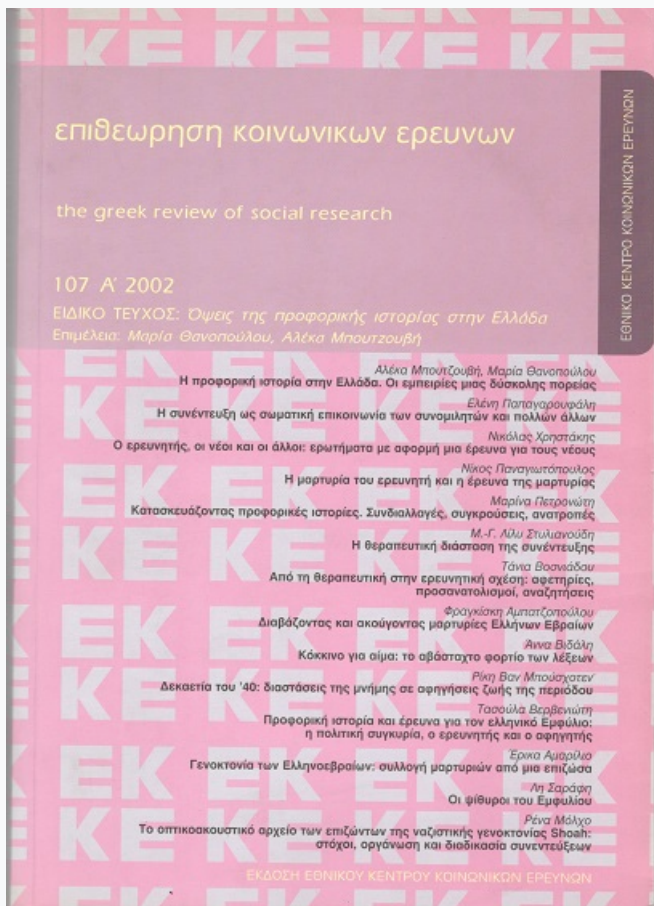


The Greek Review of Social Research

Vol 107 (2002)

107 Α' Ειδικό τεύχος: Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα. Επιμέλεια: Μαρία Θανοπούλου και Αλέκα Μπουτζουβή



Κόκκινο για αίμα: Το αβάσταχτο φορτίο των λέξεων

Άννα Βιδάλη

doi: [10.12681/grsr.9184](https://doi.org/10.12681/grsr.9184)

Copyright © 2002, Άννα Βιδάλη



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Βιδάλη Α. (2002). Κόκκινο για αίμα: Το αβάσταχτο φορτίο των λέξεων. *The Greek Review of Social Research*, 107, 121–132. <https://doi.org/10.12681/grsr.9184>

Άννα Βιδάλη*

ΚΟΚΚΙΝΟ ΓΙΑ ΑΙΜΑ: ΤΟ ΑΒΑΣΤΑΧΤΟ ΦΟΡΤΙΟ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με αφορμή την ανάλυση της αφήγησης μιας γυναίκας του χωριού Κ. γύρω από τα βίαια και τρομαχτικά γεγονότα της Αντίστασης και του Εμφύλιου, καταγράφω ορισμένες σκέψεις και προβληματισμούς σχετικά με τη μεθοδολογία της προφορικής ιστορίας. Υποστηρίζω ότι οι ψυχαναλυτικές έννοιες της «μνήμης» και του «τραύματος» μπορούν να βοηθήσουν στην κατασκευή μιας μεθοδολογίας της οποίας οι επιστημολογικές και οντολογικές παραδοχές δεν θα είναι αναγκαστικά ουσιοκρατικές. Η ανάλυση, δηλαδή, θα μπορούσε να προχωρήσει πέρα από τη φαινομενολογική ερμηνεία σε μια αποδόμηση του λόγου των γυναικών. Ως αποτέλεσμα η αφήγηση, η οποία παράγεται στον μεταξύ αφηγητή και ακροατή χώρο τόσο σε συνειδητό όσο και σε μη-συνειδητό επίπεδο, παύει να έχει την αξία αναπαράστασης ενός αυθεντικού γεγονότος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θα αναλύσω εδώ το λόγο μιας ομάδας γυναικών που μου αφηγούνται την εμπειρία τους από την περίοδο της Αντίστασης και του Εμφύλιου, όταν δεξιοί τρομοκράτες επιτέθηκαν στον άμαχο πληθυσμό του χωριού Κ. και απείλησαν να τους αφανίσουν.¹ Τη πρώτη ύλη για την ανάλυση προσφέρει η γλώσσα: οι λέξεις που επιλέγει να χρησιμοποιήσει η αφήγηση, η πολυσημία τους, τα σχήματα λόγου και άλλα. Το εργαλείο για την ανάλυση της αφήγησης παρέχει η ψυχαναλυτική θεωρία και ιδιαίτερα οι έννοιες της

* Παιδαγωγός. Λέκτωρ στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

1. Πρώτη συζήτηση με τις γυναίκες για τις εμπειρίες τους από την Αντίσταση και τον Εμφύλιο. Αύγουστος 1989, χωριό Κ., καφενείο του Ν..

«μνήμης» και του «τραύματος», όπως ορίζονται στο έργο του Freud² και σχολιάζονται από μεταγενέστερους θεωρητικούς όπως ο Derrida και η Caruth.³ Αφού παραθέσω αυτούσιο το λόγο των γυναικών και τη δική μου ανάλυση, θα θέσω ορισμένα ζητήματα που αφορούν τη μεθοδολογία και την επιστημολογία της προφορικής ιστορίας. Ειδικότερα, θα προσπαθήσω να υποστηρίξω ότι η συγκεκριμένη ανάλυση μεταχειρίζεται μία μεθοδολογία της οποίας οι επιστημολογικές και οντολογικές παραδοχές δεν είναι ουσιολογικές. Θα υποστηρίξω, δηλαδή, ότι η ανάλυση προχωρεί πέρα από τη φαινομενολογική ερμηνεία σε μια αληθινή αποδόμηση του λόγου των γυναικών τον οποίο μεταχειρίζεται ως κείμενο. Η αντιμετώπιση αυτή έχει επιπτώσεις στον τρόπο που σκεφτόμαστε τόσο την έννοια «αφήγηση» όσο και τη σχέση αφηγητή και ακροατή. Ως αποτέλεσμα η αφήγηση δεν έχει πια αξία αναπαράστασης ενός «αυθεντικού» γεγονότος (Εθνογραφία) ή νοήματος (Ερμηνευτική) αλλά επαναλαμβάνει ένα μη-πρωτότυπο. Επίσης, η σχέση μεταξύ αφηγητή και ακροατή δεν μπορεί πια να αντιμετωπίζεται μόνο στο επικοινωνιακό επίπεδο ως συνειδητή ανταλλαγή μεταξύ δύο συνεκτικών υποκειμένων, αλλά ταυτίζεται με την παραγωγή της μνήμης ως κείμενο με τη μη-συνειδητή φόρτιση της γλώσσας.

Επειδή θεωρώ σημαντικό ο αναγνώστης να έχει άμεση πρόσβαση στις πηγές του ερευνητή, θα αρχίσω με το συγκεκριμένο απόσπασμα που πρόκειται στη συνέχεια να ερμηνεύσω. Το απόσπασμα αυτό αποτελεί μέρος της προκαταρκτικής συζήτησης που έκανα με μια ομάδα από γυναίκες όταν, το 1989, πήγα στο χωριό Κ. με σκοπό τη συλλογή υλικού για μια έρευνα με θέμα τον ελληνικό Εμφύλιο. Συνάντησα τις γυναίκες στο καφενείο όπου μαζεύονταν κάθε πρωί για να παραδώσουν το γάλα, τους συστήθηκα και τους είπα το σκοπό της επίσκεψής μου. Ακολούθησε μια πολύ ζωντανή συζήτηση καθώς οι γυναίκες προσπαθούσαν να θυμηθούν αυτά που συνέβησαν στο χωριό την εποχή της Αντίστασης και του Εμφυλίου. Καθώς αναφέρονταν σε γεγονότα που ήταν γνωστά σ' αυτές, όχι όμως και σε μένα, είχα μεγάλη δυσκολία να παρακολουθήσω τα λεγόμενα. Σε κάποια στιγμή νόμισα ότι άκουσα τη λέξη «κόκκινο», η οποία με ενδιέ-

2. Η έννοια της μνήμης διατρέχει όλο το έργο του Freud, από τις *Μελέτες για την Υστερία* (1893-95), τα κείμενα *Εισαγωγή στο Πρόγραμμα για μια Επιστημονική Ψυχολογία* (1995), το *Ανάμνηση-Προχάλυμμα* (1998) έως την *Ερμηνεία των Ονείρων* (1900) και το *Ανάμνηση-Επανάληψη-Επεξεργασία* (1914). Η έννοια του τραύματος εισάγεται με το βιβλίο *Πέρα από την Ηδονή* (1920).

3. Τόσο ο Derrida (1989) όσο και η Caruth (1991) εισάγουν νέο προβληματισμό γύρω από την έννοια της μνήμης και ιδιαίτερα της τραυματικής μνήμης.

φερε λόγω του συμβολισμού που είχε αποκτήσει στην πολιτική ζωή. Έτσι άρχισε η παρακάτω συζήτηση.

Άννα: Φορούσατε κόκκινα;

Νούλα: Ε, δυο τρεις φορούσαμε.

Τόνια: Ο Παπαδόπουλος ο περιβόητος; Όσο με χτύπησε εκείνος, εκείνος ο Παπαδόπουλος πόσο με χτύπησε... Εγώ δεν ήμουνά τόσο άσκημη. Ύστερα έγινα, στα μούτρα με χτύπησε.

Νούλα: Δεν ξεχνάω την κουβέντα του! Πώς χαστούκισε ένα μωρό θρακιώτικο! «Όλοι στα γόνατα. Σήμερα είναι Μεγάλη Παρασκευή». Ή ο παπάς ο συχωρεμένος εκείνος... Νόμισε πως θα μας σκοτώσουνε όλους γιατί ακολούθησε από την πατρίδα το χωριό κι ήρθε εδώ και κάθισε. Εκείνος από 'κει κι ύστερα...

Το θυμάστε καθόλου που έδωσε ένα μπάτσο σ' ένα μωρό θρακιώτικο, το θυμάστε; Κάποια μάνα το κρατούσε και λέει: «Δώστε μου δυο τρεις χειροβομβίδες να τους σκοτώσω όλους! Σάματι λεφτά έδωσα στους σπόρους να τους λυπηθώ;». Όλα από μόνος του τα έλεγε.

Η ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΗΣ ΤΟΝΙΑΣ

Μάζεψήκαμε, μάζεψαν το Μ. και το χωριό το δικό μας μέσα στο σχολείο. Κι εμείς κρατάμε την Εύκλεια τώρα... Κατουριόταν απάνω της απ' το φόβο της. Ο Παπαδόπουλος με τ' άλογο όπως έρχεται –εγώ δεν τον ήξερα κιόλα φυσικά– πολεμάει να χτυπάει με το βούρδουλα την Εύκλεια, γιατί έπεφτε, δεν μπορούσαμε να την κουβαλήσουμε απ' το φόβο της. Λέω κι εγώ –δεν ήξερα που είναι ο αξιωματικός– λέω: «Αίσχος, βρε παιδιά! Αφού μπαίνουμε μέσα, αφού στο σχολείο πάμε, γιατί μας χτυπάτε;». Και με το κόκκινο το φουστάνι εκείνο το μάλλινο που είχα, το περιβόητο! Λέει κι αυτός: «Αίσχος, ε; Πουτάνα!». Και σρατς! Όσο να τύχω έτσι κι έτσι κι έτσι μ' έκανε το μούτρο μου. Δεν σε είπα; Δεν ήμουνά τόσο άσκημη, εκείνος μ' έκανε έτσι. [Γέλια]

Λοιπόν και μας κουβαλάνε μέσα και τα σπίτια μας λεηλατήσανε, τα πάντα! Ό,τι κρυμμένα είχαμε τίποτα δεν αφήσανε. Αφού τέσσερις η ώρα κι ύστερα μας άφησαν, σαν πεθαμένη πήγα στο σπίτι, έρχεται μια γειτόνισσα –η Χαρζάβα– και μου λει: «Τόνια, τα φαγώσιμά σου όλα κάτω στο καφενείο είναι», λέει. «Όλα εκεί τα μάζεψαν! Εγώ πήγα, παρακάλεσα τον Παπαδόπουλο, με τα 'δωσε». Λέω: «Εγώ να παρακαλέσω τώρα τον Παπαδόπουλο που μ' έδωσε τόσο ξύλο! Αλλά πάλι, πέντε μωρά τι θα φάνε; Τόσα πράγματα πήρανε!». Απ' τη μια ο Παπαδόπουλος με τον υπασπιστή του. Κι εγώ με τα μωρά μου πάω κοντά του, λει: «Κύριε Παπαδόπουλε!».

Μόλις με βλέπει και βλέπει τα μωρά με τα κόκκινα [σκουφιά] τα λεγόμενα θρακιώτικα, λέει: «Για κοίταξε!», λέει, «Και τα μωρά της όλα κόκκινα φοράνε». Λέω: «Κύριε Παπαδόπουλε, ο κάμπος όλος κόκκινος είναι, παπαρούνες». Δηλαδή το κόκκινο, χρώμα κι αυτό ήτανε. Βάζει το περιστροφό του στο Γιώργο μου... Εγώ όχι ότι ήμωνα παλικάρι και δεν φοβόμουν αλλά η αυτοσυντήρησή..., του κάνω το χέρι του έτσι. Έκλαψαν όλοι. Ο υπασπιστής του, του είπε τότε: «Κοίταξε», του λέει, «με άμαχο πληθυσμό μην τα βάζεις! Ήρθες μέσα και κουνάς το βούρδουλά σου γιατί δεν υπάρχουν άνδρες! Τι θέλεις από τη ...». Κι από πίσω του σιγά-σιγά φύγανε. Δεν πήγανε στη βάση τους. Έρχεται ένας, λέει εγώ κι ο Τερχής να φύγουμε απ' το χωριό. Μ' εκείνα τα μούτρα, με κείνο το χτύπημα που ήθελα φάρμακο, που ήθελα γιατρό και τη νύχτα μες τις λάσπες μας πάνε στο Κιλκίς. Μεγάλα βάσανα, μεγάλα χτυπήματα!

ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

Έρχομαι με τη σειρά μου να καταθέσω πάνω στο γεγονός το οποίο μου μεταφέρεται σε αφηγηματική μορφή. Μια στιγμή, που η συζήτηση είχε φουντώσει και ήταν πολύ δύσκολο για μένα να καταλάβω τι έλεγαν, έφτασε στο αυτί μου η λέξη «κόκκινο». Αμέσως σκέφτηκα ότι έπρεπε να στρέψω τη συζήτηση εκεί, γιατί η λέξη «κόκκινο» συμπύκνωνε όλα όσα ήθελα να μάθω για τη συμμετοχή των γυναικών στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα της περιόδου. Το «κόκκινο» συνδεόταν συνειρμικά με το ΚΚΕ που είχε πάρει την πρωτοβουλία για να οργανώσει το ΕΑΜ, συνδεόταν όμως και με το αίμα που χύθηκε στον σκληρό και συχνά απάνθρωπο εμφύλιο σπαραγμό που ακολούθησε. Από την άλλη μεριά το αίμα είναι το σημάδι των σπουδαίων διαβατηρίων περασμάτων στο σώμα.

Μία από τις γυναίκες, η Τόνια, άρχισε αμέσως να μιλάει για την τρομοκρατία. Ο Παπαδόπουλος ήταν ένας από τους αρχηγούς των ομάδων που τρομοκρατούσαν τους άμαχους πληθυσμούς στην περιοχή του χωριού Κ.. Στην αρχή του λόγου της δεν είναι ξεκάθαρο αν φορούσε κόκκινο φόρεμα, όταν τη χτύπησε. Αν θεωρεί ότι το κόκκινο προκάλεσε τη βία του τρομοκράτη ή αν συνδέει το κόκκινο της βίας εναντίον της με το ότι ήταν μια γυναίκα νέα και όχι άσκημη. Πάντως, φαίνεται πως θεωρεί ότι η κόκκινη βία της τρομοκρατίας άφησε το ανεξίτηλο σημάδι της επάνω στο πρόσωπό της κάνοντάς το να φαίνεται άσκημο.

Για την άλλη γυναίκα, τη Νούλα, που συνεχίζει πάνω στο ίδιο θέμα, το επεισόδιο φαίνεται να συνδέεται με την επίθεση του τρομοκράτη στα μωρά και στους γέροντες που ήταν ανίκανοι να υπερασπίσουν τους εαυ-

τούς τους. Θυμάται χαρακτηριστικά τα λόγια του: «Δώστε μου δυο τρεις χειροβομβίδες να τους σκοτώσω όλους! Σάματι λεφτά έδωσα στους σπόρους να τους λυπηθώ;». Μου φαίνεται ενδιαφέρον ότι θυμάται τον Παπαδόπουλο να μιλάει με τη μεταφορά των σπόρων. Ο τρομοκράτης λέει ότι δε λυπάται το σπόρο (τα παιδιά του χωριού) γιατί δεν τον πλήρωσε ούτε τον έσπειρε αυτός. Το σπόρο που καρπίζει τα χωράφια ή το σπέρμα του άνδρα που «γκαστρώνει» τη γυναίκα. Ένας άνδρας που δεν πλήρωσε το σπόρο μπορεί να δηλώνει έναν άνδρα σεξουαλικά ανίκανο, ο οποίος, ως αντιστάθμισμα, επιλέγει να τρομοκρατεί αδύνατους και ανυπεράσπιστους.

Μελέτες που έγιναν πάνω στη σεξουαλικότητα των ναζι και των ανδρών των Freikorps στη Γερμανία αναφέρονται στη σχέση που είχαν με τις γυναίκες, τις οποίες ηδονίζονταν να βασανίζουν. Ο Klaus Theweleit⁴ ασχολείται με τον τρόπο που κατασκευάζεται το ανδρικό σώμα στους στρατιώτες των Freikorps μέσα από το βασανισμό των γυναικών και τον αφανισμό των άμαχων πληθυσμών. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι φόνοι που διέπραξαν οι άνδρες των επίλεκτων σωμάτων ήταν αποτέλεσμα διαστρέβλωσης στην ψυχική διαδικασία του αποχωρισμού από τη μητέρα. Το σώμα των ανδρών κατασκευαζόταν δυαδικά ως μια ενότητα που αποτελείται από την αρχαϊκή μητέρα και το βρέφος. Η αποκόλληση από τη δυάδα βιώνονταν ως σφάλμα, ένα σφάλμα που απαιτεί επανόρθωση. Κάτω από τις συνθήκες αυτές, το σώμα στρέφεται προς το σκοπό της καθυπόταξης του άλλου και ο πόλεμος γίνεται ο μόνος τρόπος επιβίωσης. Κάθε προσπάθεια να σταματήσει η αιματοχυσία μπορεί να αποβεί μοιραία για το σώμα μετατρέποντάς το σε μάζα από σάρκα και αίμα. Ο κόκκινος αυτός πολτός από αίμα και πλάσμα είναι το μέσον και το αποτέλεσμα της καθυπόταξης που λειτουργεί καταναγκαστικά.

«...κι εμείς κρατάμε την Εύκλεια»

Ο τρόπος που ο Theweleit παρουσιάζει το σώμα του στρατιώτη διχασμένο, χωρισμένο στα δύο και ξένο προς τον ίδιο τον εαυτό, φωτίζει ως ένα σημείο και την αφήγηση της Τόνιας. Ο Παπαδόπουλος, αρχηγός των τρομοκρατών, φοβάται τη γυναίκα. Ο φόβος και το άγχος του διεγείρο-

4. Το βιβλίο του Theweleit K., 1989, *Male fantasies (Ανδρικές Φαντασιώσεις)*, αποτελεί μοναδική στο είδος της ανάλυση της σεξουαλικότητας και του τρόπου που αντιμετώπιζαν τις γυναίκες οι άνδρες των επίλεκτων φασιστικών σωμάτων της Γερμανίας. Ο συγγραφέας μελέτησε το υλικό από 250 νουβέλες και απομνημονεύματα ανδρών των Freikorps, πρώην στρατιωτών της αποικιοκρατίας κ.λπ..

νται στη θέα του κόκκινου φουστανιού και μετατρέπονται σε λύσσα. Τη χτυπάει στο πρόσωπο με το βούρδουλα. Το πρόσωπο της γυναίκας γίνεται μια άμορφη μάζα από αίμα και σάρκες. Την αποκαλεί πόρνη. Το ανίκανο σώμα του αποκτά ξανά ζωή. Το αίμα του δίνει δύναμη. Αισθάνεται κυρίαρχος, έτοιμος να αφανίσει τις επαναστατημένες μάζες. Το κόκκινο αίμα σηματοδοτεί την καταστροφή και το θάνατο. Το κόκκινο φουστάνι της Τόνιας και ο θαρραλέος τρόπος με τον οποίο απευθύνεται στους τρομοκράτες προκαλούν την πιο βίαιη αντίδραση. Η λέξη «πόρνη» αναγνωρίζει την ύπαρξη του γυναικείου σώματος ως αντικειμένου σεξουαλικής επιθυμίας του άνδρα, όμως αυτός αντί να τη βιάσει τη χτυπάει. Η Τόνια εισπράττει και τη λεκτική και τη σωματική βία σε μαστίγωμα στο πρόσωπο που προκαλεί αιμορραγία.

Όμως η αφήγηση μέσα από το πρόσωπο της Εύκλειας παρουσιάζει και τη γυναίκα ως διχασμένη. Το όνομα δηλώνει την καλή φήμη που φαίνεται να κρατάει η Τόνια για τον εαυτό της, περιγράφοντας το θάρρος και τη δύναμή της, σε πλήρη αντίθεση με την άλλη γυναίκα που έχει καταληφθεί ολόκληρη από το φόβο, έχει χάσει κάθε έλεγχο, σε σημείο να κατουριέται επάνω της, να μη μπορεί να σταθεί στα πόδια της και να στηρίζεται τελείως επάνω στην Τόνια για να περπατήσει. Όλα τα συναισθήματα που η συνειδητή αφήγηση προσπαθεί να αρνηθεί προβάλλονται με τον πιο έντονο τρόπο επάνω στην άλλη αυτή γυναίκα, την Εύκλεια, που παίρνει τη θέση του άλλου εαυτού για την Τόνια. Μελετώντας αυτοβιογραφίες γυναικών, η Miller⁵ υποστήριξε ότι οι γυναίκες έχουν την τάση να επεκτείνουν τον εαυτό τους στους άλλους. Σε αντίθεση με τους άνδρες, οι οποίοι παρουσιάζουν ένα πρόσωπο συνεκτικό που μπορεί να αφομοιώνει τις διάφορες εμπειρίες από τη ζωή σ' ένα ενιαίο σύνολο, οι γυναίκες μπορούν να περιγράψουν τον εαυτό τους σα να αποτελείται από πολλούς διαφορετικούς εαυτούς. Σα να βγαίνει μέσα από τις σχέσεις με άλλα σημαίνοντα πρόσωπα, τη μητέρα, τον άνδρα, τα παιδιά. Οι περιγραφές αυτές, αντί να δηλώνουν τον εαυτό ως ανεξάρτητο και αυτόνομο, τον παρουσιάζουν ως μέλος μιας ομάδας που συνδέεται με δεσμούς στενούς προς τα άλλα μέλη των οποίων έχει την ευθύνη.

«...δεν ήμουν τόσο άσκημη, εκείνος μ' έκανε έτσι» [γέλια]

5. Η Miller N. (1994) μιλάει για τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η αυτοβιογραφική γραφή στις γυναίκες σε σχέση με το κλασικό μοντέλο αυτοβιογραφίας που προϋποθέτει έναν άνδρα αφηγητή.

Ένα άλλο στοιχείο της αφήγησης που έχει ενδιαφέρον για την ανάλυση είναι το αστείο. Δύο φορές κατά τη διάρκεια της διήγησης η Τόνια καταφέρει να κάνει τις άλλες να γελάσουν κάνοντας χιούμορ επάνω στο επεισόδιο του βούρδουλα. «Δε σε είπα; Δεν ήμουνα τόσο άσκημη, εκείνος μ' έκανε έτσι». Τι είναι αυτό που προκαλεί το γέλιο της ομήγυρης; Οι λέξεις «δεν ήμουνα τόσο άσκημη» δηλώνουν μια σύγκριση ανάμεσα στην εμφάνισή της πριν και μετά την επιδρομή, τότε και τώρα. Όταν γίνεται η συζήτηση στο χωριό το 1989, η Τόνια είναι 80 χρονών, μεγαλόσωμη και δυνατή, με ηχηρή φωνή και όλα τα χαρακτηριστικά μιας δυναμικής, επιβλητικής γυναίκας. Σε μένα, που δεν την είχα γνωρίσει νέα, φαίνεται όμορφη, με σώμα καλοδιατηρημένο, σχεδόν νεανικό που δεν έδειχνε καθόλου τα χρόνια της. Τη φαντάζομαι πενήντα χρόνια πριν, ώριμη γυναίκα ήδη, με δύο αγόρια στην εφηβεία, ένα κοριτσάκι και τα δίδυμα μωρά, επαναστάτισσα γεμάτη ενθουσιασμό, ντυμένη το κόκκινο φουστάνι της. Η αναφορά στην ομορφιά της μέσα σε μια συζήτηση τόσο διαφορετικού περιεχομένου δίνει ένα στοιχείο σεξουαλικού υπαινιγμού που ηχεί παράταιρα στη θλιβερή ιστορία της εποχής της τρομοκρατίας.

Για τον ψυχαναλυτικό λόγο το αστείο αφορά μια σχέση με το μη συνειδητό κομμάτι του εαυτού. Ψυχικά μπορεί να λειτουργεί ως εκτόνωση από συσσωρευμένα εχθρικά και επιθετικά συναισθήματα. Το γέλιο προκαλείται από την ταύτιση του ακροατή με τον αφηγητή σε βάρος ενός τρίτου προσώπου που αποτελεί στόχο της ιλαρότητας. Ο Freud⁶ εξηγεί πως μαζί με τη εκτόνωση των επιθετικών και εχθρικών συναισθημάτων προκαλείται και μια ευχαρίστηση που συνδέεται με ασυνείδητες πρωτογενείς επιθυμίες να αγγίζεις και να σε αγγίζουν, να κοιτάς και να εκθέτεις σε δημόσια θέα απόκρυφα σημεία του σώματός σου. Γλωσσικά, η τεχνική που φτιάχνονται τα αστεία παραπέμπει σε ψυχικούς μηχανισμούς, όπως η συμπύκνωση, η παράλειψη, η αντικατάσταση, ο υπαινιγμός, το παράλογο, η ασυναρτησία ή η αναλογία.

Το αστείο της Τόνιας δημιουργεί αναλογίες ανάμεσα σε διάφορες μορφές βίας. Τη σεξουαλική βία αλλά και τη βία του πολέμου. Η αναφορά στην καταστροφή του προσώπου της από το χτύπημα με το βούρδουλα αντικαθιστά την καταστροφή της προπολεμικής κοινότητας που ζούσε στο χωριό με την ήττα του κινήματος, στα ιδανικά του οποίου είχαν πιστέψει και για το οποίο θυσιάστηκαν. Στο πλαίσιο αυτό, η λέξη «άσχη-

6. Βλέπε το βιβλίο του Freud S. (1960 [1905]), *Jokes and their Relation to the Unconscious*, στο κεφάλαιο «The Purpose of Jokes», σ. 137-161, εκδόσεις Penguin.

μη» συμπτωνώνει διάφορες σκέψεις. Τη βία του Εμφύλιου, την καταστροφή του χωριού, τις δολοφονίες, τις συλλήψεις, τις δίκες, τις φυλακές, τις εξορίες, τους νεκρούς. Το αστείο αντικαθιστά, δηλαδή, έναν ολόκληρο ειρμό σκέψης που παραλείπεται και ο οποίος, εάν υπήρχε, θα ήταν κάπως έτσι: εάν τα βίαια γεγονότα του Εμφύλιου δεν είχαν συμβεί κατά την περίοδο της νιότης τους, οι γυναίκες της Κασταλίας θα είχαν γλιτώσει από πολλές άδικες κακουχίες και βάσανα.

Ποιος όμως είναι ο στόχος προς τον οποίο εκτοξεύονται η επιθετικότητα και η έχθρα του αφηγητή; Όταν η Τόνια λέει: «Δεν σε είπα; Δεν ήμουν τόσο άσκημη. Εκείνος μ' έκανε έτσι», αυτός τον οποίο κοροΐδεύει δεν είναι ο τρομοκράτης αλλά ο εαυτός της, τον οποίο αποκαλεί άσκημη. Η ειρωνεία απευθύνεται σ' αυτή την ίδια, με κάποια διάθεση αυτοκριτικής. «Κοίταξε τι άσκημη που είμαι. Δεν ήμουν πάντα έτσι. Αυτός με έκανε». Η τελευταία πρόταση λέγεται μεταξύ αστείου και σοβαρού, γιατί το σημάδι του βούρδουλα που επικαλείται η Τόνια δεν φαίνεται πια στο πρόσωπό της. Η αμφισημία της πρόθεσης (θέλει η Τόνια να ειρωνευτεί ή μιλάει σοβαρά;) είναι χαρακτηριστικό στοιχείο αυτού του είδους της ειρωνείας, στην οποία αναφέρεται και ο Freud με πολλά παραδείγματα από τα αστεία που έκαναν οι Εβραίοι για τους Εβραίους. Αυτή η κατηγορία των αστείων παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα η κριτική να στοχεύει στο ίδιο το πρόσωπο, το οποίο διηγείται το αστείο ή στην ομάδα των ανθρώπων στην οποία μετέχει. Αυτά τα αστεία δεν είναι μόνο επιθετικά, δεν έχουν απλώς στόχο να εκθέσουν ορισμένες αδυναμίες στη δημόσια κριτική, αλλά επιδεικνύουν σκεπτικισμό, κυνισμό και μερικές φορές βλασφημία. Το αστείο της Τόνιας ανήκει σ' αυτή την κατηγορία. Το γέλιο των γυναικών εκτονώνει το θυμό τους για όλη την ανημποριά και την ταπείνωση που υπέφεραν σαν μέλη της κοινότητας. Αυτής της κοινότητας που απεικονίζεται συνεκδοχικά στο πρόσωπο της Εύκλειας, της γυναίκας που στηρίζει η Τόνια.

«...ο κάμπος όλος κόκκινος είναι, παπαρούνες»

Στη συνέχεια, η αφήγηση της Τόνιας έχει να κάνει με μητέρες και μωρά. Μωρά που χαστουκίζονται, μωρά που απειλούνται με την κάνη του όπλου, τα παιδιά του χωριού που απειλείται με αφανισμό. Το κόκκινο χρώμα επιστρέφει ως συμβολισμός που συνδέει τα μωρά με τις παπαρούνες. Οι παπαρούνες που βάφουν τους κάμπους κόκκινους την άνοιξη, σαν το αίμα που βάφει τις πλαγιές μετά τη μάχη. Η φύση ντύνεται στα κόκκινα αλλά και η μητρότητα, μέρος της φύσης ως ύλη και υλικότητα της ζωής, έχει το κόκκινο σα σύμβολο. Τα μωρά κόκκινα και αυτά από την κούνια τους, ντυμένα τα σκουφάκια τους από το παραδοσιακό κόκκινο βαμμένο μαλλί που φτιάχνουν οι θρακιώτισσες του χωριού. Το «κόκκινο»

αποτελεί σημείο επανάληψης στο κείμενο, μιας επανάληψης που λειτουργεί ως υπενθύμιση του τραύματος που σημαδεύει το πρόσωπο της Τόνιας. Λειτουργεί ως σημάδι που δηλώνει τη διαφορά των φύλων αλλά και τη διαφορά ανάμεσα στις αντίπαλες πολιτικές ομάδες. Επιστρέφει ανεξέλεγκτο σε τακτά διαστήματα, αντικαθιστώντας το αποτύπωμα της τραυματικής εμπειρίας πάνω στο σώμα. Ένα κομμάτι αναφομοίωτο μέσα στη γυναίκα που παραμένει ξένο διχάζοντάς τη, καθώς προσπαθεί να ξεδιαλύνει στο μυαλό της το πρόβλημα του πολέμου και της βίας και τη σχέση που διατηρούν με τα δύο φύλα.

ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ «ΑΛΗΘΕΙΑ»

Η ψυχαναλυτική θεωρία δεν αντιλαμβάνεται τη μνήμη ως πιστή απεικόνιση (αναπαράσταση) στον εσωτερικό κόσμο ενός εξωτερικού γεγονότος. Αντίθετα, αντιλαμβάνεται τη μνήμη ως μια εκ των υστέρων κατασκευή, που δομεί τα διάφορα κομμάτια από το παρελθόν κάτω από την επίδραση του σήμερα. Ο Freud, όταν μελετάει τη μνήμη, προβληματίζεται γύρω από την αντίφαση εξωτερικό γεγονός (πραγματικότητα) και εσωτερική ψυχική ζωή (φαντασίωση). Στη μελέτη του *Ανάμνηση-Προκάλυμμα*⁷ αναρωτιέται πώς δημιουργούνται οι παιδικές αναμνήσεις· είναι αποτέλεσμα φαντασίωσης ή ανταποκρίνονται σε πραγματικές εμπειρίες της παιδικής ηλικίας; Η αντίθεση όμως εξωτερικό γεγονός – εσωτερική φαντασίωση δεν τον οδηγεί σε ικανοποιητική λύση και αναγκάζεται να δεχτεί ένα συμβιβαστικό σχήμα ανάμεσα σε απωθημένα στοιχεία και άμυνες. Όμως από την ενασχόληση αυτή προκύπτει η έννοια της «ψυχικής πραγματικότητας», η οποία αποδίδει το μικτό χαρακτήρα της μνήμης. Κατά συνέπεια, η μνήμη δεν μπορεί να είναι ούτε εξωτερικό γεγονός, ούτε εσωτερική αντανάκλαση μιας εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά αποτελεί ταυτόχρονα αφηγηματική κατασκευή και πραγματικότητα βιωμένη από τον άνδρα ή τη γυναίκα που θυμάται. Επιστημολογικά, δηλαδή, η ψυχαναλυτική θεωρία προσφέρει τη δυνατότητα μιας έννοιας της μνήμης που κινείται ανάμεσα στη διπολική αντίθεση εσωτερική μνήμη – εξωτερική πραγματικότητα.

Μια άλλη έννοια που θα μας βοηθήσει να τοποθετήσουμε την αφηγηματική μνήμη σε σχέση με το ασυνείδητο είναι το «τραύμα». Η έννοια αυτή δεν ανταποκρίνεται ακριβώς στην περίπτωση του λόγου που επιχει-

7. Βλέπε το ομώνυμο έργο του Freud S. που χρονολογείται από το 1898, της Standart Edition.

ρώ να αναλύσω, δεν πρόκειται δηλαδή για μια περίπτωση κλινικού τραύματος. Η αντίληψη και η συνείδηση της Τόνιας δεν φαίνεται να αδρανοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της επιδρομής της τρομοκρατικής ομάδας, έτσι ώστε να μην έχει συνείδηση του τι συνέβη, ούτε φαίνεται να ακολούθησε μια περίοδος όπου το γεγονός αυτό να ξαναγυρίζει αυτούσιο με τη μορφή παραισθήσεων ή φλας-μπακ χωρίς να μπορεί να μεταφερθεί σε αφηγηματική μνήμη.⁸ Τουλάχιστον κατά τη στιγμή της συνέντευξης, η Τόνια είναι σε θέση να ανακαλέσει και να αφηγηθεί το επεισόδιο της τρομοκρατικής επίθεσης χωρίς φανερό δυσκολία. Όμως αυτό που προκαλεί την αυτόματη ανάκληση της μνήμης είναι η λέξη «κόκκινο» και η ίδια αυτή λέξη επαναλαμβάνεται πέντε φορές μέσα στο λόγο της. Εάν η γλώσσα λείπει πάντοτε και κάτι διαφορετικό από αυτό που προσφέρεται στην ανάγνωση, τότε το άλλο πράγμα για το οποίο μιλάει εδώ η γλώσσα μπορεί να είναι το τραύμα, αφού το τραύμα επαναλαμβάνει ανεξέλεγκτα σε τακτά χρονικά διαστήματα το γεγονός που μαρτυράει εδώ η λέξη.

Ο τρόπος που επιστρέφει το γεγονός στο τραύμα διαφέρει από τους τρόπους που επιστρέφει το απωθημένο ως προς το ότι δεν μεταχειρίζεται μεταμφιέσεις και μετασχηματισμούς που αποτελούν ψευτίσματα και χαρακτηρίζουν μια παθολογία, αλλά τη μορφή του απόλυτα αληθινού. Έτσι, η λέξη «κόκκινο» δεν αποτελεί τη μετωνυμική μεταμφίεση της τραυματικής εμπειρίας αλλά όπως λείει και η Τόνια «το κόκκινο χρώμα...». Γιατί συμβαίνει μερικές φορές, εξαιτίας ενός έντονου συναισθήματος μίσους ή θυμού να θολώνει η όρασή μας και να βιάφονται όλα κόκκινα. Για την Caruth (ό.π.), αυτό το οποίο επανέρχεται στο τραύμα δεν είναι πια σύμπτωμα του ασυνείδητου αλλά σύμπτωμα της Ιστορίας. Οι τραυματισμένοι άνθρωποι, δηλαδή, κουβαλούν μέσα τους μια απαράδεκτη ιστορία ή γίνονται οι ίδιοι το σύμπτωμα μιας ιστορίας την οποία δεν μπορούν να ελέγξουν απόλυτα. Έτσι, η αμεσότητα και η ωμότητα της ιστορίας οδηγούν σε μια κρίση της αλήθειας στην οποία δεν υπάρχει εύκολη πρόσβαση. Πάντα σύμφωνα με την Αμερικανίδα συγγραφέα, η κρίση αυτή απλώνεται πέρα από την ατομική θεραπεία και θέτει το ερώτημα: «Πώς εμείς που ζούμε σε μια τέτοια εποχή μπορούμε να έχουμε πρόσβαση στην ιστορική μας εμπειρία;».

Ποιες μπορεί να είναι οι επιπτώσεις όταν το ιστορικό γεγονός δεν αφήνει αποτύπωμα εγγραφής πάνω στην ψυχή αλλά μόνο ένα κενό, μια

8. Για έναν ορισμό του τραύματος, βλέπε *American Psychiatric Association Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Washington DC, A.P.A., 1980, 1987.

τρύπα; Μπροστά σ' ένα γεγονός, η ένταση του οποίου μετριέται από την αδυναμία καταγραφής του στην ψυχή, δεν μπορεί εύκολα να υπάρξει μάρτυρία. Η υποχρέωση να γίνει κανείς μάρτυρας των γεγονότων τα οποία ζει δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί, εφόσον αυτά συμβαίνουν. Τότε, μας λέει η Caruth, είναι σαν η ιστορία να λαμβάνει χώρα χωρίς μάρτυρες. Όμως, το να αρνηθεί κανείς να κατανοήσει ένα βίαιο ιστορικό γεγονός δε σημαίνει ότι αρνείται και να γνωρίσει το παρελθόν του. Μπορεί να προσπαθεί να βρει τρόπους άλλους από την αφηγηματική μνήμη για να το προσεγγίσει. Το τραύμα είναι ένα κάλεσμα να σκεφτούμε νέους τρόπους ακούσματος του «ανήκουστου» και η ιστορία των τραυμάτων δε μπορεί να υπάρξει χωρίς αυτόν ή αυτήν που θα την ακούσει. Το άκουσμα αυτό δεν είναι εύκολο, εγκυμονεί κινδύνους αφού είναι μεταδοτικό σε όσους το ακούν. Όμως υπάρχει η υποχρέωση να γίνει κανείς μάρτυρας στο δικαστήριο της ιστορίας. Πώς θα βρεθεί μια λύση στο αδιέξοδο;

Επειτα είναι και το άλλο θέμα του status μιας εμπειρίας που επιστρέφει αυτούσια, όταν η συνείδηση αρνείται να τη δεχτεί. Μια τέτοια ακατανόητη και προσβλητική για τη νοημοσύνη εμπειρία μοιάζει να είναι διχασμένη και παρανοϊκή από την πρώτη στιγμή που συνέβη το γεγονός. Ο Freud⁹ περιγράφει την τραυματική εμπειρία ως κάτι που συνεπάγεται μια περίοδο επώασης. Για την Caruth, εάν η έννοια της απώθησης αντικατασταθεί με αυτήν της επώασης, αλλάζει ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε και το ασυνείδητο. Το τελευταίο γίνεται ένας μαύρος χώρος ο οποίος διατηρεί το γεγονός αναλλοίωτο. Όμως τι είναι τότε η μνήμη και ποια σχέση διατηρεί με την αλήθεια; Μήπως δεν είναι παρά μια δυνατότητα να ξεφύγεις διαστρεβλώνοντας το γεγονός, το οποίο ουσιαστικά ξεχνάς;¹⁰ Και όταν γνωρίζει κανείς τι συνεπάγεται η αφήγηση, μπορεί άραγε να διηγηθεί το ιστορικό γεγονός; Είναι ποτέ δυνατή η αφήγηση της αλήθειας;

Η αναλυτική επεξεργασία που προτείνω προχωράει πέρα από την ουσιοκρατία και την εμπειρικο-ορθολογική θεώρηση. Πέρα από τις διμερείς αντιθέσεις εξωτερικό γεγονός – εσωτερική σκέψη και την προνομιακή χρησιμοποίηση της αφηγηματικής μνήμης ως αυθεντικής αναπαράστασης μιας πραγματικότητας που μπορεί να γίνει αντικείμενο αισθητικής εμπειρίας. Ταυτόχρονα, η ψυχαναλυτική θεωρία με προειδοποιεί για την πολυπλοκότητα της σχέσης αφηγητή-ακροατή, η οποία δεν περιορίζεται στο συνειδητό επίπεδο της ανταλλαγής πληροφοριών.

9. Freud S., [1939] 1990, στο βιβλίο *Μωσής και Μονοθεϊσμός*, βλέπε βιβλιογραφία.

10. Στο κείμενο που αφιερώνει ο Derrida J. στο νεκρό φίλο του Paul DeMan (Derrida J., 1989).

Φυσικά τον κύριο λόγο εδώ τον έχει η γλώσσα που προσφέρει το υλικό απέναντι στο οποίο χιτίζει σιγά σιγά η ανάλυση τη δική της αφήγηση. Πρόκειται κυρίως για τα σχήματα λόγου που μεταχειρίζονται αθέλητα οι αφηγήτριες, όταν προσπαθούν να μιλήσουν τη μνήμη τους. Τα κενά, τις ασυνέχειες, τις ασυνέπειες, τις αντιφάσεις και τις επαναλήψεις. Καθώς όμως το αποτέλεσμα της ανάλυσης συνθέτει με τη σειρά του μια νέα αφήγηση, η ανάλυση συμπεριλαμβάνει και την εξευνήτρια και αφηγήτρια της δεύτερης ιστορίας, τη δική της αθέλητη εμπλοκή με την ακρόαση του λόγου της πρώτης αφήγησης-μνήμης.

Έτσι, ο λόγος εδώ δεν μπορεί να αποτελεί την αναπαράσταση μιας αλήθειας. Δεν επιχειρεί να κινηθεί στο επίπεδο του νοήματος, ούτε χρησιμοποιεί την ψυχαναλυτική θεωρία ως κώδικα που αποκαλύπτει ένα κρυμμένο μήνυμα το οποίο κατέχει θέση αλήθειας. Είναι, απλώς, μία ερμηνεία από τις πολλές που θα μπορούσαν να δοθούν. Υπάρχουν οι λέξεις, τα σχήματα του λόγου καθώς και οι ασυνείδητες κατασκευές της γραφουσας. Έτσι, περιγράφοντας ένα γεγονός που δεν έχω η ίδια βιώσει, αναγκαστικά σας καταθέτω και τη δική μου ιστορία.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- American Psychiatric Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Washington DC, A.P.A., 1980, 1987.
- Caruth C., 1991, «Introduction to Psychoanalysis, Culture and Trauma», *American Imago*, vol. 48, no 1, σ. 1-12.
- Derrida J., 1989, «Mnemosyne», *Memories for Paul de Man*, New York, Columbia University Press.
- Freud S., 1955 [1898], «Screen Memories», *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. 3, London, Hogarth Press.
- Freud S., 1960 [1905], *Jokes and Their Relation to the Unconscious. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. 8, London, Hogarth Press.
- Freud S., [1939] 1990, *Moses and Monotheism: The Origins of Religion*, London, Penguin.
- Μαγνητοφωνημένη συζήτηση *κασέτα 1*, Αύγουστος 1989, Χωριό Κ., τόπος καφερείο του Ν.
- Miller N., 1994, «Representing Others: Gender and the Subject of Autobiography», *Differences*, vol. 6, no 1, Spring, σ. 1-27.
- Theweleit K., 1989, *Male Fantasies*, vol. 2, Oxford, Blackwell.